

## **POLÍTICA EXTERIOR ESPANYOLA**

Prof.: Esther BARBÉ (Catedràtica de Relacions Internacionals) (grup 01)  
Prof. Francesc Serra (Professor Lector de Relacions Intenacionals) (grup 51)  
Curs 2007-2008

### **PROGRAMA**

Objectius de l'assignatura:

- Proveir l'estudiant d'instruments analítics, introductoris, per aplicar a l'estudi de la política exterior espanyola (bàsicament al període posfranquista).
- Situar l'estudi de la política exterior espanyola en perspectiva històrica, per tal d'esbrinar els factors de canvi i continuïtat entre el període franquista i l'Espanya democràtica.
- Analitzar les característiques del procés d'elaboració (valors, interessos, decisions), execució (instruments, accions) i control de la política exterior.
- Identificar els trets més rellevants i l'evolució de l'agenda actual de la política exterior espanyola.
- Estimular la discussió entre els estudiants sobre la capacitat dels governs espanyols per adaptar la política exterior a les recents transformacions mundials i a les necessitats d'una societat democràtica.

### **Bloc I. L'ANÀLISI DE LA POLÍTICA EXTERIOR ESPANYOLA**

#### **Tema 1. Marc conceptual**

1. El concepte de política exterior en el segle XXI: acció governamental en el marc de les relacions internacionals socials.
2. Altres conceptes: acció exterior, diplomàcia, paradiplomàcia, diplomàcia pública
3. Evolució històrica: Política exterior i societat d'estats
4. Política exterior vs. política interna (*two level game*): la política exterior com a interrelació entre decisor, sistema internacional (factors estructurals) i context domèstic (factors interns)

#### **Tema 2. Instruments d'anàlisi**

1. Elaboració de la política exterior: agenda (prioritats) i *decision making*
2. Elaboració de la política exterior: valors, identitat, interessos
3. Execució de la política exterior: objectius, instruments
4. Instruments (coerció vs. persuasió): diplomàtics, militars, econòmics, culturals

#### **Tema 3. Orientacions per la reflexió en el cas espanyol**

1. Democràcia
2. Ètica
3. Multilateralisme
4. Europeïtzació

## **Bloc II. LA POLÍTICA EXTERIOR ESPANYOLA EN PERSPECTIVA HISTÒRICA**

### **Tema 4. Espanya en la societat internacional del segle XX. Període prefranquista (1898-1936)**

1. Impacte del 98: decadència d'Espanya en el context internacional
2. La qüestió del Marroc com a centre de l'agenda (efectes sobre la política interna)
3. Neutralitat espanyola i multilateralisme neixent (Societat de Nacions)
4. Pensament internacionalista (Segona República)

### **Tema 5. Franquisme (1936-1957): de l'aïllament a la reinserció**

1. Guerra civil en el marc de la política de les potències
2. Espanya durant la segona guerra mundial: de la no beligerància a la neutralitat
3. Condemna internacional del règim franquista, amb excepcions (Amèrica Llatina, món àrab, Portugal)
4. Guerra freda i incorporació d'Espanya al sistema internacional (ONU) (1955)
5. Bases internacionals del règim: Acords amb Estats Units i Concordat amb la Santa Seu (1953)

### **Tema 6. Franquisme (1957-1969): el model Castiella de política exterior**

1. La política exterior com a política d'estat: enfrontament entre política exterior i política interna
2. Nous principis (autonomia) i nous instruments (modernització del Ministeri)
3. Agenda: multilateralisme (ONU, FMI, OECE) i aproximació a Europa (CEE)
4. Agenda territorial: Gibraltar i altres qüestions (Sidi Ifni, Guinea Equatorial)
5. Reformulació de les relacions amb Estats Units: fracàs del model Castiella

### **Tema 7. Tardofranquisme (1969-1975)**

1. Tecnoocràcia i política exterior econòmica
2. Relacions amb Estats Units: renegociació dels Acords (1970)
3. Establiment de relacions amb la CEE (1970) i *Ostpolitik*
4. Temes sensibles de l'agenda: Vaticà i Sàhara Occidental
5. Condemna internacional del règim franquista (execucions d'octubre de 1975)

### **Tema 8. Inicis de la transició i política exterior**

1. Llegat del franquisme: "sistema penetrat" pels Estats Units, polítiques de substitució (Amèrica Llatina, món àrab), "síndrome d'aïllament" en l'àmbit europeu
2. Eixos de la transició en matèria de relacions internacionals: normalització (Drets Humans), homologació amb Europa, multilateralització i mundialització
3. Tractat d'Amistat i Cooperació amb els Estats Units (1976)
4. Consens en política exterior i procés constituent

## **Bloc III. ELABORACIÓ I CONTROL DE LA POLÍTICA EXTERIOR**

### **Tema 9. El marc constitucional i l'estructura institucional**

1. La política exterior a la Constitució espanyola (1978): Democratització limitada (referèndum) i "dèficit internacionalista"
2. El triangle de l'acció exterior: Govern, Rei, Corts Generals
3. Coordinació i unitat d'acció en política exterior: Presidència de Govern, Ministeri d'Afers Exteriors, altres ministeris (Defensa, Economia, Agricultura)

4. Ministeri d'Afers Exteriors: estructura organitzativa
5. Servei exterior

#### **Tema 10. El control parlamentari**

1. Instruments de control parlamentari: jurídics i polítics
2. Debat parlamentari i Comissions rellevants (Congrés, Senat)
3. Control parlamentari i participació de les Forces Armades espanyoles a l'exterior
4. Europeïtzació i "doble dèficit democràtic" en el control de la política exterior
5. Altres formes de control: opinió pública

#### **Tema 11. El paper de les entitats subestatal a la política exterior espanyola**

1. Paradiplomàcia i altres conceptes (protodiplomàcia)
2. Les Comunitats Autònomes en la política exterior: Unió Europea, Constitució espanyola i Estatuts d'autonomia
3. El cas de Catalunya: estructura institucional i àrees d'acció preferents
4. L'acció exterior de les entitats locals

### **Bloc. IV AGENDA I EVOLUCIÓ DE LA POLÍTICA EXTERIOR ESPANYOLA**

#### **Tema 12. Consideracions generals sobre les transformacions de la política exterior espanyola en democràcia**

1. Nova identitat internacional: potència mitja i prestigi internacional (desena economia mundial, model de democratització, valor afegit europeu)
2. Agenda-triangle (Europa, Amèrica Llatina, Mediterrània)
3. Noves dimensions d'actuació: seguretat i defensa (de la dependència d'Estats Units a l'autonomia d'actuació) i cooperació al desenvolupament (de receptor a donant)
4. Elaboració de la política exterior: europeïtzació, consens, presidencialisme
5. Etapes per explicar la política exterior espanyola: el debat sobre la transició en política exterior, canvi i continuïtat (González, Aznar, Zapatero)

#### **Tema 13. Els fonaments de la inserció internacional d'Espanya durant els governs d'UCD**

1. Normalització i inicis de l'homologació amb Europa: ingrés d'Espanya al Consell d'Europa (1977)
2. Objectiu prioritari i base del consens: negociacions per l'ingrés a les Comunitats Europees (1979)
3. Indefinicions i "tercera via" en política exterior durant l'etapa Suárez: Moviment dels No Alineats, CSCE
4. Ingrés a l'OTAN (1982): fractura del consens i normalització de les relacions amb Estats Units dins de l'àmbit occidental de defensa

#### **Tema 14. Espanya i la Unió Europea durant els governs González: un model espanyol per a Europa**

1. Adhesió a les Comunitats Europees (1986) i balanç de les negociacions
2. Maastricht: consens intern i protagonisme a Europa (cohesió i ciutadania)
3. Prioritat espanyola dins una Europa en reformes: primera velocitat (UEM)
4. Política d'aliances (eix franco-alemany) i relacions bilaterals (el cas de Gibraltar)
5. Adaptació de l'europeisme espanyol al nou context: realisme dins l'Europa del Quinze

### **Tema 15. Espanya i la Unió Europea durant els governs González: interacció entre política exterior espanyola i política exterior europea**

1. Influència espanyola en l'agenda europea de política exterior (America Llatina)
2. Europeïtzació de l'agenda i de les institucions espanyoles (Sàhara Occidental, *peace keeping*, *policy making*)
3. Convergència entre agenda espanyola i agenda europea: el cas de la Mediterrània
4. Potenciació del *status* internacional d'Espanya
5. Perfil europeïsta d'Espanya en la formulació de la PESC (Política Exterior i de Seguretat Comuna)

### **Tema 16. Seguretat i defensa durant els governs González**

1. Definició de les bases de la política de pau i seguretat: el Decàleg socialista (1984)
2. Referèndum sobre l'OTAN (1986)
3. Model espanyol de participació "limitada" en la defensa occidental (*free rider*, *reluctant partner*): acords de coordinació amb l'OTAN, conveni amb Estats Units i ingrés a la Unió Europea Occidental (1988)
4. Modernització i europeïtzació de les forces armades (*Eurocorps*, *Eurofor*, *Euromarfor*)
5. Adaptació de la política espanyola de seguretat a les necessitats de la postguerra freda (guerra del Golf, 1991; Balcans)

### **Tema 17. Espanya i la Unió Europea durant els governs Aznar**

1. Continuitat en les prioritats espanyoles: cohesió, primera velocitat (UEM), lluita contra el terrorisme
2. Reorientació de les opcions espanyoles: Estratègia de Lisboa
3. Reorientació de la posició espanyola a la PESC (Cuba, Estats Units)
4. Reorientació de les aliances (Regne Unit, Polònia)
5. Quota de poder i duresa negociadora: Niça i la Constitució Europea

### **Tema 18. Seguretat i defensa durant els governs Aznar**

1. Consell Atlàntic de Madrid (1996): plena integració d'Espanya a l'OTAN
2. Reorientació del perfil espanyol en matèria de seguretat: d'europeïsmes a atlantisme
3. Efectes del 11-S: plena alineació d'Espanya amb el model americà de seguretat (guerra contra el terrorisme, atacs anticipatoris)
4. Fractura entre el govern i les forces polítiques/opinió pública: el cas d'Irak
5. Augment i diversificació de la participació espanyola en operacions internacionals (Àfrica, Balcans, Afganistan, Irak)

### **Tema 19. Espanya i Amèrica Llatina durant els governs González**

1. De la Hispanitat franquista a la comunitat iberoamericana de la democràcia: discurs i elaboració d'una política d'Estat (la figura del Rei)
2. Política de gestió de conflictes a Amèrica Central i marcs multilaterals (ONU, CEE)
3. Polítiques de promoció de la democràcia i dels Drets Humans (prestigi de la transició espanyola)
4. Europeïtzació i agenda llatinoamericana (Cuba, deute, cooperació al desenvolupament)
5. Polítiques de prestigi i influència internacional: iberoamericanització (V Centenari, 1992, i cimera iberoamericana, des de 1991)

### **Tema 20. Espanya i Amèrica Llatina durant els governs Aznar**

1. Economitziació de les relacions: desregulació a Amèrica Llatina i inversió espanyola
2. Del pragmatisme tradicional a la ideologització de les relacions amb Cuba
3. Diplomàcia pública a Amèrica Llatina (Fundació Carolina, formació d'èlits)
4. Relacions Espanya-Estats Units i el seu impacte a Amèrica Llatina (crisi en les relacions amb Argentina i Veneçuela)
5. Contradiccions entre europeïtzació i iberoamericanització de l'agenda espanyola: les qüestions comercials

### **Tema 21. Cooperació al desenvolupament i ajuda humanitària: nous àmbits de la política espanyola**

1. Posada en marxa d'una política espanyola de cooperació al desenvolupament a través dels crèdits FAD (1977): primer instrument i "pecat original"
2. Factors condicionants de la política espanyola: l'ingrés a la CEE, el pes social de les ONGD (campanya 0,7%) i la cooperació descentralitzada (entitats subestatsals)
3. Estructura institucional en el MAE (SECIPI, AECI) i altres òrgans i instruments (Consell de Cooperació, Llei de Cooperació, Pla Director)
4. Limitacions de l'Ajuda Oficial al Desenvolupament (AOD) espanyola en matèria de prioritats i de coordinació
5. Ajuda humanitària: "assignatura pendent" de la cooperació espanyola

### **Tema 22. Espanya i la regió mediterrània durant els governs González**

1. Visió global de la Mediterrània (amistat àrab) *versus* visió bilateral privilegiada (relacions especials amb el Marroc)
2. "Colchón de intereses": Aproximació al Magrib
3. Agenda amb el Marroc: pesca, migració, Ceuta i Melilla
4. Pròxim Orient: del reconeixement d'Israel (1986) a la Conferència de Madrid (1991)
5. Europeïtzació de la política mediterrània: Conferència de Barcelona (1995)

### **Tema 23. Espanya i la regió mediterrània durant els governs Aznar**

1. Visió crítica del PP, com a oposició, i posterior acció de govern
2. Conflicte en les relacions amb el Marroc: negociacions de pesca
3. Economitziació de les relacions amb la Mediterrània: Algèria (gas) i inversions
4. Desenvolupament de l'agenda conflictiva amb el Marroc: migracions, Sàhara, qüestions territorials (Perejil)
5. Gestió del partenariat euro-mediterrani durant la presidència espanyola de la UE (2002)

### **Tema 24. La política exterior del Govern Zapatero: visió internacional i debat intern**

1. Política exterior i debat intern: dues visions del món (programes electorals PP i PSOE, 2004)
2. Crisi en les relacions amb els Estats Units (retirada de les tropes d'Irak)
3. Multilateralisme, Aliança de Civilitzacions i discurs europeïsta d'Espanya en matèria d'ordre internacional i de lluita contra el terrorisme
4. La política exterior com a *arena* de l'enfrontament polític intern

### **Tema 25. La política exterior del govern Zapatero: agenda i instruments**

1. Unió Europea: reformulació d'aliances, Constitució, perspectives financeres

2. Amèrica Llatina: temes conflictius (Cuba, Veneçuela) i iberoamericanisme (cimera de Salamanca 2005)
3. Mediterrània: Orient Mitja a l'agenda, relacions amb el Marroc (migracions), Barcelona + 10 (2005)
4. Forces armades a l'exterior: missions de pau i ajuda humanitària

## **ORGANITZACIÓ DEL TREBALL I AVALUACIÓ DE L'ASSIGNATURA**

L'avaluació de l'assignatura consisteix en la participació activa de l'estudiant (discussió a classe i producció de textos escrits), en dates fixades, i en un examen final.

Treball pràctic (40% de la nota)

Examen final (60% de la nota)

Treballs a realitzar (els professors donaran orientacions als seus alumnes el primer dia de classe):

Sessió de debat (amb orientacions dels professors) sobre les opcions en política exterior durant la campanya electoral de 2008.

Lectura d'un article, discussió a classe i preparació d'un text escrit (resultat de les discussions) sobre el bloc I de l'assignatura. L'article a treballar és:

Hill, Christopher, "What is to be done? Foreign policy as a site for political action", *International Affairs*, vol. 79, núm. 2, 2003, pp. 233-255.

Visionat i debat a classe de programes televisius o videos relacionats amb temàtiques del bloc II del programa: relacions amb Estats Units i relacions amb el Marroc.

Pràctica (en grups reduïts), vinculada al Bloc III, sobre el control de la política de seguretat i de defensa i la participació de les forces armades espanyoles en operacions a l'exterior (material per la pràctica disponible al campus virtual). Participació en el debat i lliurament de text escrit.

Pràctica (en grups reduïts), vinculada al Bloc IV, sobre la participació espanyola en les negociacions per reformar els Tractats de les Comunitats Europees/Unió Europea, en el cas de Maastricht i de Niça (material per la pràctica disponible al campus virtual). Participació en el debat i lliurament de text escrit.

Visionat i debat sobre un programa televisiu, de l'any 2004 ("59 segundos"), amb participació del ministre Miguel Ángel Moratinos. Tema del debat (transversal de l'assignatura): consens i elaboració de la política exterior.

Calendari:

A l'inici de curs es proporcionarà el calendari de les activitats pràctiques i de la data de participació dels estudiants, en el cas dels grups reduïts. El calendari estarà penjat al campus virtual. Els alumnes disposaran de bibliografies específiques i actualitzades al llarg del curs.

## **REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES**

Aquesta bibliografia recull llibres, capítols de llibres, articles i pàgines web que han d'ajudar a l'estudiant a seguir el programa. L'estudiant disposarà de materials (documents, cronologies, articles) per al seguiment del curs al campus virtual; els materials de la present bibliografia que

es troben al campus virtual estan marcats amb un (\*). La professora assessorarà als estudiants al llarg del curs sobre la bibliografia específica més apropiada per cada tema.

Per una bibliografia exhaustiva sobre política exterior espanyola, vegeu:

Pereira Castañares, J.C., “Bibliografía sobre política exterior española” a Pereira, J.C. (coord.), *La política exterior de España (1800-2003)*, Barcelona: Ariel, 2003, pp. 575-607.

### **Bloc I. L'anàlisi de la política exterior**

Clarke, M. y White, B. *Understanding Foreign Policy. The Foreign Policy Systems Approach*. Aldershot: Edward Elgar, 1990.

Hill, C., *The Changing Politics of Foreign Policy*, Nova York, Palgrave, 2003.

Holsti, K. J. *International Politics. A Framework for Analysis*. Englewood Cliffs: Prentice- Hall, 1995 (7a. ed.)

Jensen, L., *Explaining Foreign Policy*. Englewood Cliffs: Prentice- Hall, 1982.

Manners, I. i Whitman, R. (eds.), *The foreign policies of European Union member states*, Manchester: Manchester U.P., 2000.

Merle, M., *La politique étrangère*, París: PUF, 1984.

Roosens, C., Rosoux, V. i Wilde d'Estmael, T. De (dir.), *La politique étrangère. Le modèle classique à l'épreuve*, Brussel·les, P.I.E.-Peter Lang, 2004.

Webber, M. i Smith, M., *Foreign Policy in a Transformed World*, Harlow, Prentice Hall, 2002.

### **Política exterior espanyola (llibres generals)**

*Llibres generals (alguns dels seus capítols poden ser citats en altres apartats):*

Calduch, R. (ed.) (1994), *La política española en el siglo XX*, Madrid: Ed. Ciencias Sociales. (no bibli)

Gillespie, R., Rodrigo, F. y Story, J. (eds.), *Las relaciones exteriores de la España democrática*. Madrid: Alianza Universidad, 1995.

Pereira, J.C. (coord.), *La política exterior de España (1800-2003)*, Barcelona: Ariel Historia, 2003.

Tusell, J., Avilés, J. i Pardo, R. (eds.), *La política exterior de España en el siglo XX*, Madrid: UNED, 2000.

### **Bloc II : La política exterior espanyola en perspectiva històrica<sup>1</sup>**

Areilza, J. M. i Castiella, F. M., *Reivindicaciones de España*. Madrid: Editorial Nacional, 1942.

---

<sup>1</sup> Als apartats monogràfics del Bloc IV es troben referències bibliogràfiques que, cronològicament, cobreixen tant el període post-1975 com períodes anteriors.

- Armero, J. M., *La política exterior de Franco*, Barcelona: Planeta, 1978.
- Balfour, S. i Preston, P., *España y las grandes potencias en el siglo XX*, Barcelona: Crítica, 2002.
- Cordero, J.M., *Relaciones exteriores de España*. Madrid: Ediciones del Movimiento, 1954.
- Cortada, J. W. (ed.), *Spain in the Twentieth- Century World. Essays on Spanish Diplomacy, 1898- 1978*. Londres: Aldwich Press, 1980.
- Morán, F. *Una política exterior para España*. Barcelona: Planeta, 1980.
- Moreno Juste, A., *Franquismo y construcción europea*, Madrid: Tecnos, 1998.
- Pereira, J. C. *Introducción al estudio de la política exterior de España (siglos XIX y XX)*. Madrid: Akal, 1983.
- Pollack, Benny amb Hunter, G., *The Paradox of Spanish Foreign Policy. Spain's International Relations from Franco to Democracy*. Londres: Pinter, 1987.
- Viñas, A. *Los pactos secretos de Franco con Estados Unidos*. Barcelona: Grijalbo, 1981.

### **Bloc III : Elaboració i control de la política exterior**

- AA.VV., *La Constitución española y la acción exterior del Estado*”, Madrid: Colección Escuela Diplomática núm. 8, 1998.
- Mesa, R., “El proceso de toma de decisiones en política exterior”, *Documentación Administrativa*, núm. 205, 1985, pp.143-162.
- Molina, I. i Rodrigo, F. “Las transformaciones organizativas de la política exterior española”, *Revista de Estudios Políticos*, N° 17, Julio-Septiembre 2002, pp. 173-220.
- Ortega Santiago, C., “La dimensión constitucional de la guerra: Conflictos armados e intervenciones militares en el extranjero”, Real Instituto Elcano Documento de Trabajo 43/2004, 2004, <http://realinstitutoelcano.org>
- Remiro Brotons, A., *La acción exterior del Estado*. Madrid: Tecnos, 1984.
- Remiro Brotons, A., *Control parlamentario de la política exterior de defensa*, Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1988.
- Vilariño Pintos, E., “La diplomacia directa, su alcance y valor actual” a *Cursos de Derecho Internacional y Relaciones Internacionales de Vitoria Gasteiz 2000*, Bilbao: UPV, 2001, pp. 293-326.
- Comunitats Autònomes:*
- Aldecoa, F. y Keating, M. (eds.), *Paradiplomacia. Las actividades exteriores de los gobiernos subestatales*, Madrid, Tecnos, 1999.



Fernández de Casadevante, C., *La acción exterior de las Comunidades Autónomas. Balance de una práctica reciente*, Madrid, Dilex, 2001.

Freres, Ch., y Sanz, A. (eds.), *Las comunidades autónomas Españolas y América Latina: una nueva dimensión de la conexión iberoamericana*, Madrid: Síntesis/AIETI, 2002.

(\*) Soler i Lecha, E., *La política mediterrània de la Generalitat de Catalunya (1980-2003)*, Col·lecció “el Clip”, núm. 28. Barcelona: Institut d’Estudis Autònoms, 2004  
<http://www.gencat.net/governacio-ap/iea/pdfs/c28.pdf>

Urgell, J. *Donar protagonisme a Catalunya. Acció internacional i política de relacions exteriors catalana*, Barcelona: Pòrtic, 2003.

#### **Bloc IV: Agenda i evolució de la política exterior espanyola**

##### *Referències generals o transversals:*

Alonso Zaldívar, C. i Castells, M., *España fin de siglo*, Madrid, Alianza, 1992 (especialment el capítol “La segunda vuelta al mundo”).

Armero, J. M. *Política exterior de España en democracia*. Madrid: Espasa Calpe, 1989

Del Campo, S. i Carnacho, J.M., *Informe Incipe 2003: La Opinión Pública Española y la Política Exterior*, Madrid, Real Instituto Elcano, 2004 <http://www.realinstitutoelcano.org>

Gillespie, R. y Youngs, R. (eds.) *Spain: The European and International challenges*, Londres: Frank Cass, 2001.

Mesa, R. *Democracia y política exterior en España*. Madrid: EUDEMA, 1988.

Morán, F. *Una política exterior para España*. Barcelona: Planeta, 1980.

Morán, F. *España en su sitio*. Barcelona: Plaza y Janés, 1990.

Montobbio, Manuel, *Triangulando la triangulación. España/Europa – América Latina – Asia Pacífico*, Barcelona: Documentos Cidob Asia, nº 8, 2004 <http://www.cibob.org>

*Perspectivas exteriores 2002. Los intereses de España en el mundo*, Madrid: Política Exterior, 2002.

*Perspectivas exteriores 2004. Los intereses de España en el mundo*, Madrid, Real Instituto Elcano/Fride, 2004.

Preston, P. i Smith, D., *España ante la CEE y la OTAN*, Barcelona: Grijalbo, 1985.

Roldán Barbero, J., *Las relaciones exteriores de España*, Madrid: Dykinson, 2001.

Vilar, J.B. (comp.), *Las relaciones internacionales en la España contemporánea*. Murcia: Universidad de Murcia, 1989.

##### *Transició i política exterior:*

Aldecoa, F., “La política exterior de España en perspectiva histórica (1945-1984). De la autocracia al estado de derecho”, *Sistema*, núm. 63, 1984, pp. 111-131.

Aldecoa, F., "Las constantes de la política exterior española", *Política y Sociedad*, núm. 2, 1989, pp. 61-78.

Arenal, C. del, "La posición exterior de España" a Cotarelo, R. (comp.), *Transición política y consolidación democrática de España (1975-1986)*, Madrid, CIS, 1992.

(\*) Barbé, E., "La transición española: Cambio y continuidad en la política exterior y de seguridad", *Papers*, núm. 33, 1990, pp. 103-120.

Mesa, R., "La política exterior en la España democrática", *Revista de Estudios Internacionales*, vol. 3, núm. 1, 1982, pp. 7-68.

Powell, Ch., "Las relaciones exteriores de España 1898-1975" a Gillespie, R., Rodrigo, F. i Story, J. (eds.) *Las relaciones exteriores de la España Democrática*, Madrid: Alianza Universidad, 1995, pp. 170-188.

Powell, Ch., "La dimensión exterior de la transición española", *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, nº 26, 1993, pp.37-65.

#### *Seguretat i defensa:*

Arenal, C. del y Aldecoa, F. *España y la OTAN. Textos y documentos*. Madrid: Tecnos, 1986.

Barbé, E. *España y la OTAN*. Barcelona: Laia, 1981.

Coates, C., "Spanish Defence Policy: Eurocorps and NATO reform" a Gillespie, R. i Youngs, R. (eds.), *Spain: The European and International Challenges*, Londres: Frank Cass, 2001,

Equip de Sociologia Electoral, "El referéndum del 12 de marzo de 1986 sobre la permanencia de España en la OTAN y sus consecuencias para el sistema político", *Revista de Estudios Políticos*, núm. 52, 1986, pp. 183-215.

Fisas, V. *Las armas de la democracia*, Barcelona: Crítica, 1989.

Gil, F. G. i Tulchin, J. S. (eds.) *España y la OTAN. Perspectivas políticas y estratégicas*. Madrid: ICI, 1987.

Marquina, A. *España en la política de seguridad occidental, 1939- 1986*. Madrid: Ejército, 1986.

Zaldívar, C. A., Herrero de Miñón, M. y Aguirre, M. *Política exterior española de paz y seguridad*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1987.

#### *Europeització de la política exterior espanyola:*

Algieri, F. i Regelsberger, E. (eds.) *Synergy at Work. Spain and Portugal in European Foreign Policy*. Bonn: Europa Union Verlag, 1996.

Barbé, E., "Spain: the uses of foreign policy cooperation" a Hill, Ch., *The Actors in Europe's Foreign Policy*, Londres: Routledge, 1996, pp. 108-129.

Barbé, E., "Spain and CFSP: The Emergence of a 'Major Player'?" a Gillespie, R. i Youngs, R. (eds.), *Spain: The European and International Challenges*, Londres: Frank Cass, 2001, pp. 44-63.

(\*) Barbé, E. (coord.), *España y la política exterior de la UE. Entre las prioridades españolas y los desafíos del contexto internacional*, Bellaterra: IUEE (Quadern de Treball núm. 40), 2002 (hi ha format digital) <http://www.uab.es/iuee>

Kennedy, P. “Spain” a Manners, I. i Whitman, R.G. (eds.). *The foreign policies of European Union Member States*, Manchester y Nueva York: Manchester University Press, 2000, pp. 105-127.

Torreblanca, J.I. “La Europeización de la política exterior española” a Closa, C.(ed.) *La Europeización del sistema política español*, Madrid: Ediciones Istmo, 2001, pp.483-511.

*Europa:*

(\*) AA.VV., *España en Europa 1996-2004 (etapa Aznar)*, Bellaterra: IUEE, 2004  
<http://www.uab.es/iuee>

Barbé, E. *La política europea de España*. Barcelona: Ariel, 1999.

(\*) Barbé, E. “La política europea de España”, (*working papers*), Observatorio de Política Exterior Europea, IUEE (versió en castellà dels articles publicats al *Jarbuch für Europäische Integration*, anualment entre 1999 i 2005) <http://www.uab.es/iuee>

Bassols, R., *España en Europa. Historia de la adhesión a la CE 1957-1985*, Madrid: Política Exterior, 1995.

Closa, C. y Heywood, P.M. (2004), *Spain and the European Union*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Crespo MacLennan, J., *España en Europa 1945-2000*, Madrid: Marcial Pons, 2004.

Herrero de Miñón, M., *España y la Comunidad Económica Europea*. Barcelona: Planeta, 1986.

Gasòliba i Böhm, C.A., *1986-1996, deu anys d'integració europea*, Barcelona: Vicens Vives, 1996.

Moreno Juste, A., *España y el proceso de construcción europea*, Barcelona: Ariel, 1998.

Powell, C., Torreblanca, J.I. y Sorroza, A. (coord.), *Construir Europa desde España: Los nuevos desafíos de la política europea*, Madrid: Fundación del Real Instituto Elcano de Estudios Estratégicos, 2005.

Royo, S. y Manuel, P.C. (eds.) *Spain and Portugal in the European Union: The First Fifteen Years*. Londres, Portland: Frank Cass, 2003.

*Ceuta/Melilla/Gibraltar:*

Cajal, Máximo, *Ceuta, Melilla, Olivenza y Gibraltar. ¿Dónde acaba España?*, Madrid, Siglo XXI, 2003.

González Campos, J., *Las pretensiones de Marruecos sobre los territorios españoles en el Norte de Africa (1956-2002)*, Documento de Trabajo 2004/7, Real Insituto Elcano, 2004  
<http://www.realinstitutoelcano.org>

Izquierdo Sans, Cristina, *Gibraltar en la Unión Europea: consecuencias sobre el contencioso hispano-británico y el proceso de construcción europea*, Madrid, Tecnos, 1996.

Planet Contreras, A.I., *Melilla y Ceuta: espacios frontera hispano-marroquíes*, Melilla, UNED, 1998.

Valle Gálvez, A. del i González García, I. (eds.), *Gibraltar 300 años*, Cádiz, Universidad de Cádiz, 2004. (demanat)

#### *Mediterrània/Àfrica/Mon àrab:*

(\*) Barbé, E. i Soler i Lecha, E., “Barcelona + 10: Spain’s Relaunch of the Euro-Mediterranean Partnership”, *The International Spectator*, vol. XL, núm. 2, 2005, pp. 85-98.

(\*) Feliu, L., *España y el Magreb durante el segundo mandato del Partido Popular. Un período excepcional*, FRIDE Documento de Trabajo núm. 9, 2005 <http://www.fride.org>

Gillespie, R., *Spain and the Mediterranean: Developing a European Policy Towards the South*, Nova York: St. Martin’s Press, 1999.

González del Miño, P., *Las relaciones entre España y Marruecos. Perspectivas para el siglo XXI*, Madrid: Catarata, 2005.

Larramendi, M. H. de i Núñez, J.A., *La política exterior y de cooperación de España en el Magreb (1982-1995)*, Madrid: Catarata, 1996.

Nerín, G., *Guinea Ecuatorial, historia en blanco y negro*. Barcelona: Península, 1998.

Oliver, P., *Sáhara: drama de una descolonización 1960-1987*, Palma de Mallorca, Miquel Font, 1987.

Pino, D. del, “Por una nueva política exterior hacia el Magreb”, *Análisis del Real Instituto*, Real Instituto Elcano de Estudios Estratégicos e Internacionales, 11/5/2004, [www.realinstitutoelcano.org](http://www.realinstitutoelcano.org).

#### *América Llatina:*

AA.VV. *Las relaciones entre España y América Central (1976-89)*, Barcelona: CIDOB- AIETI, 1989.

Arenal, C. del, *La política exterior de España hacia Iberoamérica*. Madrid: Editorial Complutense, 1994.

(\*) Arenal, C. del, “Transición y cambio en la política latinoamericana de España” a Malamud, C. i Isbell, P., *Anuario Elcano América Latina 2004-2005*, Barcelona, Ariel, 2005 (veure secció revistes) <http://www.realinstitutoelcano.org>

Arenal, C. del, *Las cumbres iberoamericanas (1991-2005). Logros y desafíos*, Madrid: Siglo XXI-Fundación Carolina, 2005.

Malamud, Carlos (coord.) (2005), *La política española hacia América Latina: Primar lo bilateral para ganar en lo global*, Madrid: Fundación Real Instituto Elcano de Estudios Internacionales y Estratégicos <http://www.realinstitutoelcano.org>

#### *Cooperació al desenvolupament i acció humanitaria:*

AA.VV., “10 años de la cooperación española”, *Revista Española de Desarrollo y Cooperación* (núm. monogràfic), núm. 11, 2003.

Alonso, J.A. et al., “La ayuda al desarrollo en España en 2003-2004” a *La realidad de la ayuda2004-2005*, Barcelona, Intermon Oxfam, 2005 (veure secció revistes)  
<http://www.IntermonOxfam.org>

García-Calvo Rosell, C. “ España y la Ayuda Oficial al Desarrollo”, *Análisis del Real Instituto*, Real Instituto Elcano de Estudios Estratégicos e Internacionales, 3/3/2003,  
[www.realinstitutoelcano.org](http://www.realinstitutoelcano.org).

Rodríguez Gil, A., “La cooperación pública al desarrollo y el caso español” a Nieto Pereira, L. (coord.), *Cooperación para el desarrollo y ONG*, Madrid: Catarata, 2001, pp. 83-140.

Sanahuja, J.A., *Guerras, desastres y ayuda de emergencia. El nuevo humanitarismo internacional y la respuesta española*, Barcelona, Intermon Oxfam, 2002.

*Evolució recent de la política exterior espanyola (visions generals i temes polèmics):*

Aixalà i Blanch, A., “La política exterior española ante los retos de su politización: del consenso a la legitimidad”, *Revista CIDOB d’Afers Internacionals*, núm. 69, 2005, pp. 89-105.

Arenal, C. del "La política exterior de España después de Irak", *Perspectivas exteriores 2004. Los intereses de España en el mundo*, Madrid: Política Exterior/FRIDE/Real Instituto Elcano, 2004, pp. 71-88.

Gillespie, R., *España y Marruecos: ¿hacia una agenda de reformas?*, Fride Documento de Trabajo núm. 6, 2005.

Palacio, V. i Rodrigo, F. “¿Tiene España una política exterior?”, *Política Exterior*, nº 93, Mayo/Junio 2003, pp. 153-165.

Palacio, V. i Rodrigo, F. “Política exterior: la ilusión del consenso”, *Política Exterior*, nº 99, Mayo/Junio 2004, pp. 87-96.

Lamo de Espinosa, E. “De la vocación atlantista de España”, *Análisis del Real Instituto*, Real Instituto Elcano de Estudios Estratégicos e Internacionales, 2/6/2003,  
[www.realinstitutoelcano.org](http://www.realinstitutoelcano.org).

Moratinos, M.A. “Una nueva política exterior para España”, *Política Exterior*, nº 99, Mayo/Junio 2004, pp. 65-69.

### **Publicacions especialitzades i recursos a Internet**

*Portals Institucionals:*

Presidència de Govern  
<http://www.la-moncloa.es>

Ministeri d’Afers Estrangers i Cooperació  
<http://www.mae.es>  
<http://www.nuevo.maec.es>

Ministeri de Defensa

<http://www.mde.es>

Congrés dels Diputats

<http://www.congreso.es/>

Representació permanent d'Espanya a Nacions Unides

<http://www.spainun.org>

Representació permanent d'Espanya a la Unió Europea

<http://www.es-ue.org>

Agència Espanyola de Cooperació Internacional

<http://www.aeci.es>

Institut de Comerç Exterior

<http://www.icex.es>

Societat estatal per a l'acció cultural exterior

<http://www.seacex.es>

*Fundacions i centres de recerca treballant en temes de política exterior espanyola (de manera específica o vinculada als temes internacionals generals):*

Fundació Cidob

<http://www.cidob.org>

Observatorio de Política Exterior Española (Fundación Alternativas)

<http://www.fundacionalternativas.com>

Observatorio de Política Exterior Europea (IUEE-UAB)

<http://www.uab.es/iuee>

Fundación para las Relaciones Internacionales y el Diálogo Exterior (FRIDE)

<http://www.fride.es>

Real Instituto Elcano de Estudios Internacionales y Estratégicos

<http://www.realinstitutoelcano.org>

Publicacions: Barómetro, Análisis de RI (ARI) i Documentos de Trabajo (DT)

Instituto Complutense de Estudios Internacionales

<http://www.ucm.es/info/icei>

Centro de Investigaciones para la Paz

<http://www.cip.fuhem.es>

Instituto de Cuestiones Internacionales y Política Exterior

<http://www.incipe.org>

Fundación para el Análisis y los Estudios Sociales (FAES), vinculada al Partit Popular

<http://www.fundacionfaes.es/default.cfm>

Instituto Universitario de Desarrollo y Cooperación

<http://www.ucm.es/info/IUDC/>

MedObs (Observatori de Polítiques Mediterrànies)

<http://www.medobs.net/>

IECAH (Instituto de Estudios sobre Conflictos y Acción Humanitaria)

<http://www.iecah.org/>

*Revistes, anuaris i altres publicacions periòdiques especialitzades o amb abundant material sobre política exterior espanyola:*

Actividades, Textos y Documentos de la Política Exterior Española

(publicada per l'Oficina d'Informació Diplomàtica, MAE, a Internet des de l'any 1996)

<http://www.mae.es/mae/index2.jsp?URL=Buscar.jsp>

Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados

<http://www.congreso.es/>

Política Exterior

<http://www.politicaexterior.com>

Revista CIDOB d'Afers Internacionals

<http://www.cidob.org/castellano/publicaciones/Afers/afers.cfm>

Anuario Internacional CIDOB (article anual sobre política exterior)

<http://www.cidob.org/castellano/publicaciones/Anuarios/anuario.cfm>

Foreign Policy – edició espanyola

<http://www.fp-es.org>

Información Comercial Española

<http://www.revistasice.com/Estudios/ICE/buscaICE-new.asp>

Revista Española de Desarrollo y Cooperación

<http://www.ucm.es/info/IUDC/>

La realidad de la ayuda (anuari d'Intermon Oxfam sobre política espanyola de cooperació al desenvolupament)

[www.intermonoxfam.org](http://www.intermonoxfam.org)

Anuario Elcano América Latina (article anual sobre política latinoamericana d'Espanya)

<http://realinstitutoelcano.org>

Anuario Asia-Pacífico (des de 2004) (article sobre política espanyola cap a la zona Asia-Pacífic)  
(Cidob-Casa Asia-Real Instituto Elcano)

<http://www.cidob.org>

<http://www.realinstitutoelcano.org>

Anuario del Mediterráneo (des de 2003) (conté articles sobre les relacions d'Espanya amb la regió)

(Cidob-IEMed)

<http://www.medyearbook.com/>

Afkar/Ideas (Revista para el Diálogo entre el Magreb, España y Europa)

(Estudios de Política Exterior-IEMed)

<http://www.afkar-ideas.com/>

*Altres revistes*

Anuario del Centro de Investigación para la Paz (CIP)

Revista Española de Defensa (Ministeri de Defensa)

Tiempo de Paz (Movimiento por la Paz, el Desarme y la Libertad)

Sistema

Revista Española de Derecho Internacional

Revista de Estudios Internacionales (ja no es publica)

Revista Española de Instituciones Europeas/Revista de Derecho Comunitario Europeo

Revista Electrónica de Estudios Internacionales [www.reei.org](http://www.reei.org)